

В.І. ПАВЛИКІВСЬКИЙ

Національний університет внутрішніх справ

УДК 331.109:349.2

ОСОБИСТИЙ МОТИВ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розглянуто питання визначення особистого мотиву в кримінальному праві та його значення при встановленні відповідальності за незаконне звільнення працівника з роботи.

Право на працю (й інші трудові права) є таким же природним, властивим людині нашого часу, як і право на життя. Від того, наскільки реально це право, залежить реальність інших прав соціально-економічного характеру [1, с.5]. Трудові права, як найбільш важливі соціально-економічні права людини, гарантуються не тільки Україною, але й усім світовим співтовариством. Визнання і гарантії даних прав були проголошені в таких основних міжнародних документах як Загальна декларація прав людини і Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права [2]. Зміна політичних, економічних і соціальних умов у державі, призвели до корінних перетворень в Україні. Дані перетворення торкнулися і сфери трудових відносин. Однак ослаблення державного контролю в цій сфері привело до того, що звичайним явищем стають порушення елементарних прав працівників у трудових відносинах. На даний момент практично відсутні сучасні наукові розробки цієї проблеми. Незначна частина наукових праць по даній тематиці відноситься до вже не діючого законодавства [3]¹. Тому необхідний новий погляд на проблему кримінальної відповідальності за порушення трудових прав людини, який би враховував і нові реалії сучасних трудових відносин і нове кримінальне законодавство.

Недосконалість кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за порушення трудових прав людини, затрудняють, а в деяких випадках й унеможливають притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, навіть при найбільш зухвалих і грубих порушеннях законодавства про працю. Одним з таких питань і є вказівка законодавця на необхідність встановлення особистого мотиву як обов'язкової умови притяг-

нення винного до кримінальної відповідальності.

Згідно зі ст.172 чинного КК України, грубим порушенням законодавства про працю визнається незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів або інше грубе порушення законодавства про працю. Таким чином, незаконне звільнення працівника з роботи, як однієї з найбільш грубих форм порушення законодавства про працю, визнається злочином тільки при наявності особистих мотивів у винної особи.

Використання законодавцем такої ознаки, як мотив в даному складі злочину, поряд із оціночною категорією "грубе порушення", завдає найбільших складнощів при застосуванні даної норми. Тому, чітке визначення змісту вказаного мотиву має важливе значення не тільки для розуміння кримінально-правової норми, але й її застосування.

Під мотивом (від латинського "moveo" – рухаю, штовхаю) у загальній психології розуміють те, що спонукає діяльність людини, те, чому здійснюється така діяльність [4, с.96; 5, с.61]. В теорії кримінального права мотив злочину визначають як обумовлене певними потребами та інтересами внутрішнє спонукання, яке викликає в особи бажання й рішучість вчинити суспільно небезпечне діяння [6, с.67; 7, с.7-8; 8, с.178-187; 9, с.54-83].

Як бачимо, кримінально-правове поняття мотиву злочину базується на психологічному його понятті як вихідної спонукальної причини людської поведінки.

Вказівка на особистий мотив, як обов'язкову ознаку злочину, пов'язаного з незаконним звільненням, вперше з'явилася в КК УРСР 1960 р. Поняття особистих мотивів ні в КК УРСР 1960 р., ні в новому КК України 2001 р. не визначається.

В не багатьох коментарях по даній проблемі не дається визначення особистих мотивів, а дається тільки зразковий перелік мотивів, які вчені вважають особистими (помста, особиста неприязнь, користь, бажання влаштувати на звільнене робоче місце іншу людину тощо) [10, с.411; 11, с.348; 12, с.101]. Деякі автори ототожнюють особисті мотиви з низькими причинами [13, с.210]. Але

¹ Див. також: Лановенко І.П., Чангулі Г.И. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан. -К.: Наук. думка, 1989. -280 с.; Шогенов А.К. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан в СССР: Автореф. дис... канд. юрид. наук. -Ростов-на-Дону, 1973. -17 с., Вышинская З.А. Преступления в области трудовых отношений. -М.: Госюриздат. 1949. -102 с.

чіткого визначення, що ж є особистим мотивом, не має вже на протязі багатьох років існування в КК цього визначення. В новому КК цей термін законодавець використовує ще в ряді складів злочину: ст.ст. 148, 219, 232, 319, 357, 375. При цьому в деяких випадках законодавець говорить про "особисті мотиви", в інших "інші особисті інтереси". Такий різнобій в термінології навряд чи сприяє їх правильному розумінню. Слід зазначити, що законодавець, вказуючи на особистий мотив, як на окремий різновид мотивів, тим самим визначає можливість існування й інших груп мотивів. Тому для правильного розуміння особистого мотиву необхідним є визначення класифікації мотивів та їх групування.

В переважній більшості випадків класифікація мотивів злочинів розвивалась у трьох напрямках: психологічному, кримінально-правовому і кримінологічному. Ще у 20-і роки минулого століття Г.С. Фельдштейн розробив класифікацію мотивів, що передбачала: мотиви крайньої потреби (дії, вчинені внаслідок стану голоду, потреби, погрози, примушення, крайньої необхідності); мотиви необізнаності і помилки; мотиви насолоди; статеві спонукання, прагнення отримати задоволення нематеріального порядку; мотиви злоби і помсти, люті, ревностів, корисливості; мотиви альтруїзму [14, с.56-63].

І.М. Даньшиним мотиви класифікувалися з урахуванням мети і характеру злочинних дій на: мотиви вбивства, спекуляції та інших злочинів [15, с.70]. П.С. Дагель розрізняв три групи мотивів злочинів: 1) суспільно небезпечні (низькі); 2) суспільно нейтральні мотиви (образу у зв'язку з неправильною поведінкою потерпілого, сором, жалощі, співчуття тощо); 3) суспільно корисні мотиви.

Автори підручника під редакцією А.В. Наумова і В.Н. Кудрявцева вважають єдиною, яка має кримінально-правове значення, класифікацію мотивів та цілей за наступними ознаками: 1) низькі; 2) позбавлені низького змісту [16, с.157].

Все ж таки, ряд вчених виділяють особисті мотиви, як самостійну групу. Так, С.А. Тарарухин розподіляв мотиви на дві головні групи: суспільні і особисті. Він зазначає, що для вивчення злочинної детермінації головне значення мають не об'єкти злочинів, а джерела їх виникнення та їхня соціальна значущість [7, с.21]. Серед особистих мотивів він виділив мотиви, породжені потребами та інтересами предметного характеру (відносини власності, прагнення до здійснення своїх прав тощо), і мотиви, викликані емоціями, почуттями і станами, що не мають предметного змісту.

Вивченням мотивів займалися і вчені-кримінологи. Для нас найбільший інтерес представляє поділ мотивів на: побутові та особисті, адаптивні та деструктивні [9, с.71-78]. Однак чіткого визначення поняття особистого мотиву не провадиться і в цьому разі. Зазначається, що дії, направлені на задоволення інтересів великої людської спільності - класу, народу, держави, усього людства, не можуть визнаватися вузькоєгоїстичними [17, с.22, 42]. Однак беззаперечно одне - ототожнювати поняття особи-

стий мотив та єгоїстичний неможливо.

Як бачимо, більшість науковців не виділяють особисті мотиви як самостійну групу. З урахуванням наведених класифікацій можна стверджувати, що особисті мотиви - це узагальнене поняття, яке вчені і намагаються поділити на певні групи. На наш погляд, якщо говорити про мотив у широкому смислі цього слова, то всі мотиви, які визначають поведінку людини, є особистими. Згідно тлумачному словнику С.І. Ожегова, під особистим розуміють те, що стосується безпосередньо якої-небудь особи, притаманне якій-небудь людині [18, с.264; 19, с.92]. Кожний усвідомлюваний мотив, у тому числі злочинний, проходить через призму внутрішніх потреб та інтересів людини. І тільки потім реалізується в об'єктивній реальності в конкретній поведінці або діях. А тому, всі мотиви є особистими.

До того ж, донині, залишається досить складним сам процес вивчення мотивів злочину. Відсутні наукові і практичні методики, які б дозволяли встановлювати мотиви та психологічний механізм злочинної поведінки [20, с.35]. Й далі залишається дискусійним питання про встановлення мотиву злочину експертним шляхом [21, с.16].

Але викладені класифікації мотивів дозволяють стверджувати, що було би помилкою ототожнювати особисті мотиви з низькими. Особисті мотиви - це загальне визначення, яке включає в себе і низькі мотиви. Інше розуміння - співвідношення цих понять призводить до нерозв'язних проблем. Чи можна вважати злочинними дії службової особи, яка незаконно звільняє (без дотримання встановленого порядку або підстав) недбайливого працівника з роботи, з метою назначити на його місце іншого, більш дисциплінованого і працюючого? Не викликає суперечок, що ці мотиви ніяк не назвеш низькими.

Тому вважаємо, що під особистими мотивами слід розуміти ті спонукання, які притаманні конкретній людині при здійсненні конкретного злочину і є підставою його вчинення. Та чи полегшить тлумачення даного терміну дії правозастосувача щодо використання даної кримінально-правової норми? Все ж таки, наявність цієї обов'язкової ознаки складу злочину, передбаченого ст.172 КК, викликає декілька зауважень:

1. Як ми вже зазначали, це складність встановлення і доказування в діях винних осіб певних мотивів.

2. Більшість науковців підтримують думку про те, що незаконне звільнення є одним із найгрубіших порушень законодавства про працю [10, с.411], це підтверджує і безпосередній аналіз закону. Тому, виникає питання, чому кримінальна відповідальність за найбільш суспільно небезпечне порушення права працівника (незаконне звільнення) обмежене обов'язковим встановленням в діях винного певного мотиву (особистого) на відміну від інших (менш тяжких) порушень трудових прав, для яких достатньо встановити саму лише грубість даного порушення.

3. З появою різних форм власності, в тому числі на особи виробництва, обумовило виникнення підприємств,

установ, організацій різних форм власності. Крім того, діюче законодавство дозволяє громадянину-підприємцю без створення юридичної особи, використовувати найману працю, тобто наймати працівників. Ні у кого не викликає сумнівів твердження про те, що незаконне звільнення працівника з роботи на приватних підприємствах або громадянином-підприємцем завжди супроводжується особистими мотивами (будь-то особиста неприязнь або бажання удосконалити роботу свого підприємства), тому що єдина мета таких осіб – це забезпечення нормальної діяльності їх підприємств і отримання прибутків. Саме такий підхід проглядається у судовій практиці [22].

Що ж стосується інших службових осіб, то на думку законодавця, в них можуть бути як особисті, так й інші мотиви, покарання ж передбачається тільки у першому випадку. Але чи відповідає конституційному принципу рівності громадян перед законом така диференціація кримінальної відповідальності в залежності від форми власності і категорії службової особи?

Враховуючи судову практику, можна стверджувати, що з одного боку ця ознака додає труднощів при застосуванні даної норми на практиці, з іншого - дає можливість широкого тлумачення цієї ознаки судом, що в дійсності може призводити до судового свавілля.

З урахуванням наведених причин маємо підстави запропонувати відмову від використання особистих мотивів при встановленні відповідальності за незаконне звільнення.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки:

1. Під особистими мотивами слід розуміти будь-який усвідомлюваний мотив, що спонукає конкретну особу до вчинення суспільно небезпечного діяння і є його підставою.

2. Необхідність встановлення особистих мотивів при незаконному звільненні, з одного боку, ускладнює ефективне застосування даної кримінально-правової норми, а з іншого, дає можливість її широкого тлумачення правозастосувачем, що може привести в деяких випадках до судового свавілля і невірному вирішенні справи.

3. Для вдосконалення в цій частині чинного законодавства вважаємо необхідним зі ст.172 КК усунути вказівку на особистий мотив при незаконному звільненні, як таку, що призводить до певних складнощів при застосуванні цієї норми і є порушенням принципу рівності громадян перед законом.

4. Диспозицію норми, передбаченої ст.172 КК в цій частині викласти в такій редакції: *“Незаконне звільнення працівника з роботи ...”*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скобелкин В.Н. Обеспечение трудовых прав в СССР -М.: Юрид. лит., 1987 - 208 с.
2. Права человека: Сб. международно-правовых документов /Отв. ред. А.В. Багдасарян. -Ереван: «Мхитар

Гош», 1997. -320 с.

3. Лановенко И.П. Борьба с преступлениями против трудовых прав и безопасности производства. -К.: Наук. думка, 1971. -146 с.

4. Психологичний словник /За ред. В.І Войтка. -К.: Вища школа, 1982. -216 с.

5. Леонтьев А.И. Мотивы // БСЭ /Ред.: А.М. Прохоров. -М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1988. -Т.17: Моршин-Никиш. -616 с.

6. Волков Б.С. Мотивы преступлений (Уголовно-правовое и социально психологическое исследование). -Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. -152 с.

7. Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления. -К.: Вища школа, 1977. -152 с.

8. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. -Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. -244 с.

9. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. -К.: Юринком Интер, 1999. -240 с.

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І Мельника, М.І Хавронюка. -К.: Каннон, А.С.К., 2002. -1104 с.

11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / Відп. ред. С.С. Яценко. -К.: А.С.К., 2002. -968 с.

12. Кримінальне право України: Особлива частина /За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. -Київ-Харків, 2002. -494 с.

13. Уголовное право УССР. Особенная часть: Учебник /Под ред. М.И. Бажанова и др. -К.: Выща шк. Головное изд-во, 1989. -503 с.

14. Фельдштейн Г.С. Уголовное право и психология. Роль мотива в уголовном праве // Право и жизнь. -1925. -Кн.6. -С.56-63.

15. Данышин И.Н. О значении мотива преступления при изъятии и предупреждении преступления // Вопросы борьбы с преступностью. -1969. -Вып.10. -С.65-70.

16. Российское уголовное право. Общая часть: Учебник. /Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. -М.: Изд-во «Спарк», 1997. -454 с.

17. Зелінський А.Ф., Коржанський М.Й. Корислива злочинна діяльність. -К.: Генеза, 1998. -144 с.

18. Ожегов С.И. Словарь русского языка /Под ред. Н.Ю. Шведовой. -М., 1987 -750 с.

19. Словарь синонимов русского языка /ЛП. Алекторова, Л.А. Введенская, В.И. Зимин и др. -М., 2002. -336 с.

20. Коновалова В.Е. Правовая психология. -Харьков: Консум, 1997. -160 с.

21. Петелин Б. Роль экспертизы в установлении мотивов преступления // Советская юстиция. -1974. -№ 8. -С.16-17.

22. Архів Червонозаводського районного суду міста Харкова -Кримінальна справа № 1-257. -2003

Надійшла до редколегії 08.10.2003

ПАВЛИКОВСКИЙ В.И. ЛИЧНЫЙ МОТИВ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ТРУДОВЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Рассмотрен вопрос определения личного мотива в уголовном праве и его значение при установлении ответственности за незаконное увольнение работника с работы.

***

PAVLIKOVSKY V.I. PERSONAL MOTIVE AND ITS VALUE FOR QUALIFICATION OF CRIMES AGAINST LABOUR HUMAN RIGHTS

The question of definition of personal motive in criminal law and its value is considered at an establishment of the responsibility for a unlawful discharge of the worker from work.

О.В. ПОЛУЛЯХОВ

Національний університет внутрішніх справ

УДК 343.121.4:176.5

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ УСТАНОВАМИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Розглянуті питання правового забезпечення взаємодії між державними та неурядовими установами у боротьбі з торгівлею людьми.

Останніми роками за кордоном відзначається велика кількість випадків торгівлі людьми - вихідцями з України [1, с.5], основна причина чого - пошук роботи для покращення свого становища, у багатьох випадках - й без урахування можливих наслідків. Це призвело до "товаризації" людини і, відповідно, поширення такої жакливної проблеми, як торгівля людьми. До того ж, з'явилися можливості для збагачення таким шляхом тіньових ділків, економічної та сексуальної експлуатації людини третіми особами.

Ця проблема в наш час стала дуже актуальною та набула міжнародного масштабу, тому традиційно розглядається як злочин міжнародного характеру [2-4], зокрема, в працях вчених в галузі міжнародного публічного права - С.В. Бородіна, Ю.А. Решетова, А.М. Роднова та інших. У 2002 р. в Україні були захищені дві кандидатські дисертації: Г.Лі. Коханом "Міжнародно-правове співробітництво в боротьбі з рабством та работоргівлею" [5], Н.В. Плахотнюком "Міжнародно-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми" [6]. Питань кримінальної відповідальності за торгівлю людьми у своїх роботах торкалися також Н.О. Гуторова, А.М. Орлеан, М.Й. Коржанський. За цими авторами, одним із основних засобів боротьби з цим злочином, є, перш за все, налагодження шляхів взаємодії як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні.

Тому актуальність формування нових шляхів взаємо-

дії між урядовими та неурядовими організаціями - найбільш реальний спосіб протидії торгівлі людьми.

Метою цієї статті є дослідження шляхів взаємодії як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні, та обґрунтування протидії вже налагодженому механізму скоєння злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

Для цього були поставлені *задачі*:

- проаналізувати механізм взаємодії правоохоронних органів;
  - дослідити обставини, при яких формуються види співпраці правоохоронних органів держав в протидії торгівлі людьми;
  - виділити основні шляхи вдосконалення механізму взаємодії між установами в протидії торгівлі людьми.
- Таким чином, можна виділити основні напрямки, в яких здійснюється боротьба із торгівлею людьми:
- з торгівлею людьми, що відповідає сукупності ознак заволодіння, продажу та злочинного використання;
  - з незаконним переміщенням людей - незаконною міграцією;
  - з незаконним використанням людей: експлуатацією праці та проституції, усиновленням, трансплантацією органів, звідництвом.

Українське законодавство сьогодні вже має певну нормативну базу, яка дозволяє ефективно здійснювати взаємодію у боротьбі з торгівлею людьми, й її складають наступні основні джерела.